

OSMANLI DEVLETİ'NDE HİBE UYGULAMALARI: 1650-1700 YILLARI ARASI İSTANBUL MAHKEME KAYITLARINA DAYALI HUKUKİ VE SOSYOEKONOMİK BİR İNCELEME¹

GRANT PRACTICES IN THE OTTOMAN EMPIRE: A LEGAL AND SOCIOECONOMIC STUDY BASED ON ISTANBUL COURT RECORDS BETWEEN 1650 AND 1700

Buket EĞİTMEN

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
egitmenbuket@gmail.com

Elazığ / Türkiye

ORCID: 0000-0002-8497-7681

ÖZET

Hibe, karşılık beklemezsizin bir malın devredilmesi anlamına gelen hukuki bir kavramdır. Hibe etme fiili insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Genellikle insanın özünde beslediği yardımseverlik ve cömertlik duygularının etkisiyle yardımlaşma ve geride kalan sevdiklerinin hayatlarına maddi katkı sunma maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, zaman zaman belirli şartlar konularak yapılan hibe örnekleri de mevcuttur. Osmanlı hukuk siteminde önemli bir yere sahip olan hibenin bireyler arası sosyal ve ekonomik ilişkilerde nasıl bir etki yarattığı araştırılmaya çalışılmış, 1650-1700 yılları çalışmanın zamansal sınırını oluşturmuştur. 17. Yüzyılın ikinci yarısını kapsayan 17 İstanbul kadı sicilinden faydalanılmıştır. Bu defterler İSAM tarafından gerçekleştirilen *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi* kapsamında hazırlanmış, ayrıca İBB Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortaklığı çerçevesinde yine İstanbul (sur içi ve bilad-ı selase) mahkemelerinden 1557-1911 yılları arasında yer alan 60 defterin transkripsiyonu gerçekleştirilmiş ve 2019 yılında yayımlanmıştır. Bu defterlerden İstanbul, Galata, Beşiktaş, Hasköy, Eyüp ve Bab Mahkemesi defterlerinden faydalanılmıştır. Mahkemeye intikal eden hibe kayıtlarının sayıları, muhtevaları ve tüm hibe işlemlerinin hukuki niteliği, taraflar arası ilişkileri, bağışın türü ve ekonomik değeri ele alınmaya çalışılmıştır.

Mahkemelere yansıyan hibe verilerin tespiti ve nitel içerik analizi yöntem olarak seçilmiş ve mahkemeye intikal eden 203 hibe konulu kaydın olduğu tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle en fazla hibenin aile üyeleri ya da ikinci derece akrabalar arasında yapıldığı gözlemlenmiştir. Hibe yapılan malları ise daha çok eşya, para ve gayrimenkul olmuştur. Bu çerçevede elde edilen veriler hibenin sadece bireyler arası mal devir işlemi değil aynı zamanda aile içi denge, sosyal statü göstergesi, dini ve siyasi bir araç olarak kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

¹ Bu Çalışma 01.07.2025 tarihinde 7. Uluslararası İstanbul Modern Bilimler Kongresinde bildiri özeti şeklinde sunulmuştur.

Bu yönüyle çalışma, hem Osmanlı hukuk tarihi hem de sosyoekonomik yapı hakkında katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bağış, Yardımlaşma, Hukuk

ABSTRACT

Grant is a legal concept referring to the transfer of property without expecting compensation. It dates back to ancient times and was generally motivated by benevolence and the desire to support loved ones left behind. Occasionally, grants were also made under certain conditions. We have tried to investigate the impact of the grant, which has an important place in the Ottoman legal system, on the social and economic relations between individuals, and the years 1650-1700 constitute the temporal boundary of the study. 17 Istanbul Kadi registers covering the second half of the 17th century were utilized. These books were prepared within the scope of the Istanbul Kadi Registers Project organized by ISAM. In addition, within the framework of the partnership between IBB Kültür A.Ş. and Medipol University Faculty of Law, the transcription of 60 notebooks from the courts of Istanbul (city walls and bilad-ı selase) between 1557-1911 was realized and published in 2019. The number and content of grant records submitted to the court, the legal nature of transactions, party relations, donation type, and economic value have been analyzed.

Qualitative content analysis of the grant data reflected in the courts and qualitative content analysis was selected as the method and it was determined that there were 203 records on grants submitted to the court. Based on these data, it was observed that most grants were made between family members or second-degree relatives. The goods donated were mostly money and real estate. The data obtained in this framework is important in terms of showing that grants were used not only as a transfer of property between individuals, but also as an intra-family balance, an indicator of social status, and a religious and political tool. In this respect, the study contributes to both Ottoman legal history and socioeconomic structure.

Keywords: Ottoman Empire, Donation, Charity, Law

GİRİŞ

Osmanlı Devleti sınırları, nüfusu, askeri ve ekonomik gücü itibari ile büyük bir dünya devletidir. Sınırları içerisinde çeşitli milletten ve ırktan insanı barındırmış, hoşgörü anlayışı ile nam salmıştır. Farklı dinden ve kültürden insanlar aynı topraklar üzerinde yaşamıştır. Osmanlı hukuku eski Türk gelenekleri ve padişah emirlerini içeren örfi hukuku ve İslam dininden gelen şer'i hukuku benimsemiştir. Osmanlı hukukunda yardımlaşma ve birlikte yaşama mühimdir. Bu durum devletin sürekliliğini ve bekasını etkileyeceğinden vakıf, sadaka ve hibe gibi fiiller teşvik edilmiştir. Çalışmada ele alacağımız hibe kişiler arasındaki ilişkilerde olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Çalışmanın amacı Osmanlı hukukunda önemli bir yeri olan ve yerel mahkemelere konu olan hibe konusunu mahkeme kayıtları ışığında ele almak ve değerlendirmektir. Çalışmanın sınırı Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'unda mahkemeye yansıyan hibe kayıtları ve hibenin kimler arasında yapıldığı ve sosyolojik olarak toplumda nasıl bir yankı uyandırdığıdır. Hibe karşılıksız olarak zimmetinde bulunan ve mali değeri olan bir şeyden vazgeçmek başka bir şahsa terk etmektir. Çocuk, eş, anne, baba hatta azatlı köle de hibe yapılan kişilerden olmuştur. Amaç malının bir şekilde bağlı olduğu kişilerin menfaatine bırakma arzusudur. Bu çalışmanın zaman sınırı 17. Yüzyılın ikinci yarısını kapsayan 1650-1700 yıllarıdır. Bu yıllar devletin hem iç hem de dış politikada yoğun ve zorlu bir süreç yaşadığı yıllardır. Devlet dış politikada sınırlar ile alakalı savaşırken iç politikada eşkıyalık, isyan ve ekonomik sıkıntılar ile mücadele etmektedir.

Hibe konusu ile alakalı sayılı spesifik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlisi Abdulkadir Şener'e ait 1984 tarihli doçentlik tezidir. "İslam hukukunda hibe" adlı çalışma hibe konusunun hukukta yeri ve hibe uygulamaları ile alakalı kıymetli bilgiler vermektedir. Ayrıca Bardakoğlu (1998), Beşirli (2007), Akman (2018) gibi yazarların çalışmaları da mühimdir.

Bu alanda görülen eksiklik hibe ile alakalı verilerin toplanması bu anlamda bir çalışma yapılmasına sebep olmuştur. Çalışmanın ana kaynağı hibe ile alakalı kayıtların olduğu Şer'iyye sicilleridir. 17. Yüzyılın ikinci yarısını kapsayan 17 İstanbul kadı sicilinden faydalanılmıştır. Bu defterler İSAM tarafından gerçekleştirilen *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi* kapsamında ele alınmış ve yayımlanmıştır. Ayrıca İBB Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortaklığı çerçevesinde yine İstanbul (sur içi ve bilad-ı selase) mahkemelerinden 1557-1911 yılları arasında yer alan 60 defterin transkripsiyonu gerçekleştirilmiş ve 2019 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada bu defterlerden İstanbul, Galata, Beşiktaş, Hasköy, Eyüp ve Bab Mahkemesi defterlerinden faydalanılmıştır. 203 hibe konulu kayıt tespit edilmiş bu kayıtların kimler arasında ne amaçlı ve içerikli olduğu ele alınmıştır. Bu sayede 1650-1700 yılları arasında toplumun bağış ve hibe alışkanlığı, hibe esnasında kişilerdeki motivasyon ve sonrasında yaşanabilecek hibeden dönme konusu ele alınmıştır.

Hibe Kavramının Anlamı ve Hukuktaki Yeri

Hibe teriminin sözlük anlamı “bağışlamak, ihsan etmek” (Sami, 2009, 1505) olup, hukuki olarak özel borç ilişkileri kapsamında değerlendirilerek malın karşılıksız başkasına bırakılması şeklinde bir akiddir. Arapça’da “hediye, sadaka, atıyye, nihle”, Türkçe’de “bağış, teberrü” kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Hibe, teberrüden daha geniş, sadaka ve hediye den daha dar kapsamlı bir terim olup amaç ve teknik olarak da farklı bir kavramdır. Bu hukuki işlem taraflarına “vahib” ve “mevhibün leh” denirken, bağış yapılan şey “mevhüb” şeklinde adlandırılmıştır (Bardakoğlu, 1998, 421). İngilizce’de ise “gift” kelimesi bu terimi karşılamaktadır (Alkım vd., 2014, 482).

Hukukta hibe, bağışlayanın mal varlığından bir başkasına karşılıksız olarak kazandırma yapan bir sözleşmedir. İslam hukukunda kabul anlamına da gelen hibe, hâlihazırda kendine ait olan malı bir başkasına temlik etme şeklidir. Bu yönü ile ibradan farklıdır. İbra genelde borç ilişkisinden sonra yapılan ödeme işlemidir. Bir kimsenin alacak olduğu maddi değeri borçluya hibesi ibra hükmünde sayılmaktadır. Şahıs bu yaptığını ibra şeklinde değil hibe şeklinde ifade etse de bu fiil hibe değil ibra özelliği taşımaktadır (Akman, 2018, 33).

Tarih boyunca hukuk sistemleri içinde de hibeye yer verilmiştir. Hammurabi Kanunları, eski İsrail Hukuku, İran Hukuku, Çin, Hint ve Japon Hukukunda da hibe ile alakalı kaideler ve çeşitli muameleler yer almıştır (Şimşek, 2020, 520). Eski Hint geleneği hibe edenin dünya ve uhrevi hayatta rahat edeceği ve mükâfatlandırılacağı üzerinde durup sadece yakın akrabaya hibeye izin verirken, Roma hukuku karı-koca ve yabancılar arasında hibe uygulanmasına sınırlandırma getirmiştir (Bardakoğlu, 1998, 421).

Öte yandan hibe fiilinin gerçekleşme motivasyonu insanın özünde var olan yardımlaşma duygusunun bir tezahürü olarak malın bağışlanma şeklindedir. Cömertlik, iyilik gibi insani duyguları geliştirirken, cimrilik, kin nefret gibi duyguların ise ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. İnsan iyilik ettiği varsayımı ile latif duyguları beslenerek, uhrevi olarak mutlu, dünyevi olarak daha rahat hissedebilir. Bu sayede günahlarının hafifleyebileceği düşüncesi ve nefsin terbiye ettiği kanısıyla hareket eder. Çünkü insan ilk çağdan bu yana birbiri ile iletişim ve ilişki içinde olan bir türdür. Hibe bu iyi yönlerine istinaden insanlar arasındaki sosyal bağ ve faydalı fiilleri gerçekleştirmek için olumlu karşılanmış ve çoğu zaman teşvik edilmiştir. Fakat hibe diğer taraftan “kanuna karşı hile teşkil edecek şekilde farklı amaçlar için” kullanıldığında veya olumsuz sonuçlara yol açabileceği gerekçesi ile zaman zaman sınırlandırılmıştır. Hatta bazı durumlarda mekruh ve haram hükmü de alabilmiştir (Beşirli, 2007, 1595). Bunun amacı hibe uygulamasının zaman zaman kötüye kullanılarak, suiistimal edilebilir yönünün olmasından kaynaklıdır. Varislerin aleyhine yapılan bir hibe bir taraf için cömertlik olarak gerçekleşse de mal üzerinde vasi olan taraf için hak kaybı olarak görülmektedir. Zaman zaman murislerin, varislerden mal kaçırmak için başvurdukları yöntemlerden biri varislerin bazısı ya da bir yabancıya yapılan hibelerdir. Bu tür uygulamalarda çocuklar arasında ayrımcılık söz konusudur. Amaç çoğu zaman kız çocuklarını maldan mahrum etmek maksadıyla, malın erkek çocuğa hibe edilmesi şeklindedir. Burada amaç iyilik yapmaktan öte erkek çocuğunu kayırma üzerinedir.

Hibe uygulamasını kötüye kullanarak mal kaçırma maksatlı yapılan uygulamaların bir diğeri ise malın tamamı ya da bir kısmını yabancı şahıslara verilmesi ile miras hakkı bulunan vasileri bu haktan kısmen ya da tamamen mahrum bırakmaktır (Yılmaz, 2017, 213).

İslam hukukunda da mirasçılar arasındaki paylaşım hususunda hibenin kötüye kullanılmaması üzerinde durulmuştur. Hz. Muhammed'in hadisleri referans gösterilerek cinsiyet ayrımı yapılmaması, hibenin amacından saptırılması üzerine uyarılar yapılmış, mirasçılar arasında adaletle davranılması tavsiye edilmiştir. Nitekim Beşir b. Sa'd oğlu Numan'a bir hediye vermek için Hz. Peygamber'i buna şahit etmek isteyince Hz. Muhammed "Öteki çocuklarına da bir şey bağışladın mı?" şeklinde bir soru sormuş, "hayır" cevabını alınca "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın" buyurmuştur. Yine başka bir hadisinde de "Bağış hususunda çocuklarınıza eşit davranın, eğer birini tercih etmem gerekseydi kadınları erkeklere tercih ederim" dediği rivayet edilmiş, kadınların mağdur edilmemesini istemiştir. Hadisler miras hususunda ya da hibe etme mevzusunda ebeveynlerin çocuklar arasında ayırım yapmasının hoş karşılanmadığını göstermektedir. Mezhepler de bu konu hakkında kendilerince doğru gördükleri içtihadı benimsemişlerdir. Mesela Hanbeliler ve İbn Hazm'e göre hibe hususunda eşitlik vaciptir. İmam Muhammed'e göre ise hibede tam bir eşitlik değil mirastaki hisselerine göre dağılım esas alınmalıdır. Diğer birkaç fakih de kız-erkek arasında ayırım yapılmaması eşit davranılması hususunun hukuken gerekli olduğu üzerinde durmaktadır (Bardakoğlu, 1998, 422-424).

Hibe, benzer anlamlar taşıması ve amacın insani duyguları geliştirmek olması sebebiyle sadaka ile karıştırılabilir. Ancak hibeden dönüş belli şartlar altında mümkün iken, sadakadan dönüş söz konusu değildir. Ayrıca hibenin mal olması yanında istifade edilecek bir şeyin lütuf olarak verilmesi de hibe sayılabilir. Bu açıdan bir malın bedava verilmesi hibe sayıldığı gibi Allah Teâla'nın bir kimseye evlat bahşetmesi de hibe olarak adlandırılmıştır (Hıra, 2017, 238). Ayrıca hibenin karşılıksız yapılması hibeyi satıştan "temlik kaydı da ariyet ve karzdan ayırmaya yarar." Mecellede (md. 833) ise "Hibe bila ivaz bir malı ahara temliktir". Şeklinde olan tanımında yer alan "bila ivaz" tabirinin "karşılık, şart koşulmaksızın" demek olduğu üzerinde durulmuştur. Hibe de kişinin kendiliğinden bu fiili yapması başta ya da sonradan bir şarta bağlı olmaması beklenir. Aksi durumun hibe değil satış olacağı belirtilmiştir (Bardakoğlu, 1998, 421-423).

Kuran'da "hibe" sözcüğü geçmemekle beraber anlam itibari ile Allah'ın kullarına gerek maddi gerek manevi lütuf ve ihsanını ifade eder. Bu yönü ile hibenin terim anlamı olan karşılık beklemeden bağışı anlamını karşılayan çok sayıda ayet yer almaktadır (Al-i imran 3/8,38; el-En'am 6/84, Meryem 9/49,50, el- Bakara 2/58, en- Nisa4/36, el-Haşr 59/9). Ayrıca kadınların mehrinin tamamı ya da mehrinin bir kısmını kocasına hibe etmesi hususu da ayetlerde görülmektedir (en-Nisa 4/4).

Malın bir kimseye verildiğinde hibe özelliği taşıması için belli şartlar gerekir. Yapılan her bağış hibe sayılmayabilir. Hibenin şartları şöyledir.

1. Hibe olarak verilen malın hâlihazırda var olması yani çıkacak ekinin ya da doğacak kuzunun hibe edilmesi sahih olarak karşılanmamıştır. Çünkü var olamayan mevcut olmayan bir şey değer taşımadığından bu durum hibe değil vaat olur.
2. Hibe edilen malın bağış yapan kişiye ait kendi malı olması yani kişiye emanet bırakılan ya da kiralanan bir maldan hibe yapılamaz. Çünkü hibe teriminin temeli kişinin kendi malından feragat etmesi şeklindedir. Eğer kişi kendine ait olmayan bir malı hibe ederse bu durum sahih kabul edilmez.
3. Hibe edilen malın maddi değere sahip olması da bu koşulda önemlidir. Çünkü hibede amaç hayır ve bağıştır. Mesela ölmüş olan bir hayvanın etinin maddi bir değeri olmadığından hibe edilmesi de sahih değildir.
4. Hibe edilen şeyin açıkça belli olması İslam hukukuna göre anlaşmazlığa yol açabilecek şeyin hibesi yapılamaz. Mesela "malımdan sana bir şeyi ya da iki şeyi veya iki atımdan birini hibe ettim" şeklinde bir söylem sahih olmaz. Hibe edilen hayvanın ya da malın ne olduğu açıkça belli olması şarttır.

5. Hibe edenin akli melekelerinin yerinde ve buluğa ermiş olması da diğer bir şarttır. Mal üzerinde tasarrufu yerinde olamayacak kadar küçük ya da akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerin hibe işlemleri kabul edilemez. Bu durumda mahkemelerde “tam eda ehliyeti” aranır.

6. Hibe yapan ya da hibe alan tarafların rızasının olması, hibenin amacının hayır işlemek ve bağış yapmak olduğu göz önüne alındığında zorla, tehditle, ya da cebr kullanılarak bu fiillerin gerçekleşmeyeceği açıktır. Bu yüzden rıza önemli bir husustur. Mahkemece zorlama ya da dolandırılma ya da hile ile yapılan hibe işlemleri araştırılmış ve iptal işlemi uygulanmıştır (Şener, 1984, 32-36).

Hibe Çeşitleri ve Hibe Uygulamaları

Hibe uygulaması şahitlerin huzurunda yapılarak mahkeme tutanaklarına geçirilmiştir. Bu akidde asıl olan rızadır. Bu sayede kişinin çıkarları ve ailesi korunmaya çalışılmıştır. Zaman zaman kişiler karşılıksız olarak malını bağışlamada fazla cömert davranabilir. Örneğin hibenin resmi bir senet ile yapılacak olması hibe yapacak kişinin iyice düşünmesine fırsat vermektedir. Ayrıca resmi ve yazılı bir kayıt ile yapılan hibe daha sonra gerçekleşebilecek bir geri dönmeyi de önlemektedir. Bu sayede hibe yapan taraf ve ailesi de bağış alan taraf ve ailesi de korunmuş olur. Mahkeme ayrıca hibe edilen malın teslimi hususunda da kontrol ve denetleme mekanizmasını kullanmıştır (Şener, 1984, 37-40).

Öte yandan hibe çeşitleri 5’e ayrılır.

Elden hibe: Elden bağışlama şeklinde yapılan hibedir. Taşınır mallar ve alacaklar için söz konusudur.

Hibe Taahhütü: Belli bir süre sonra elindeki malı vereceğini hibe edeceğini taahhüt etme şeklindedir. Mesela bir şahsa, zimmetinde alacaklı oldu şu kadar akçeyi hibe etmeyi vaatte bulunursa taahhüt etmesi şeklindedir.

Hisseli malın hibesi: Kişinin kendine ait olan hisseyi hibe etmesi ya da hibeyi vaat etmesi şeklinde gerçekleşen kayıtlar içindir.

Şartlı ve mükellefiyetli hibe: Hibede asıl olan şartsızlık ve mükellefiyetsizliktir. Yani ihtilaf halinde mükellefiyet iddiasında olan tarafa düşer.

Rucu şeklinde hibe: İslam hukukunda rucu, yani bağış yapılan şeyin belli şartlar altında tekrar bağışlayana geri verilmesi koşuluyla yapılan hibe konusudur. Bu tür hibeler “umra”, “rukba” ve “sükna” şeklinde özel terimler kullanılmıştır (Şener, 1984, 49-59).

Şekil 1: İstanbul Mahkeme kayıtlarına göre Hibeye konu maddeler (1650-1700).

Hibe edilen mallar çeşitlilik göstermiştir. Genellikle kişilerin günlük işlerinde kolaylık sağlayan eşyalar hibe edilmiş, bu eşyalar kişisel eşyalar olabildiği gibi ev eşyası ya da iş eşyaları da olabilmektedir. Ev ya da dükkân gibi hayatı idame ettirilebilecek yerler de hibe kayıtlarına konu olmuştur. Canlı varlıklar köle, cariye veya hayvanlar, para ya da kıymetli madenler de hibe edilen metarlardandır. Hibe ederken seçilen malın maddi bir değerinin olduğu ve günlük hayatta kullanımı yaygın araçlar olduğu görülmektedir. Nitekim en fazla hibe yapılan malların 73 kayıt ile eşyalar olduğu görülmektedir (bkz. Şekil 1).

Mahkemeye intikal eden çok sayıda hibe kaydının içeriğinde eşyaların olduğu görülmektedir. Kıyafet ya da kişisel eşyalar da hibe maddelerinden olmuştur. Mesela 1661 yılında Eyüp mahkemesine intikal eden bir olayda Cenane binti Abdullah'ın eşyalarını azat ettiği cariye Fatma'ya hibe etmiştir.² 1663 yılında Galata mahkemesinden intikal eden bir kayıta da Gülistan binti Abdullah'ın eşyalarını Ahmet bin Ali'ye hibe etmiştir.³ 1667 yılında mahkemeye intikal eden bir hibe kaydında da Saliha binti Abdullah adlı bir kadının üvey oğlu Ramazan ve kocası Mustafa Beşe'ye günlük eşyalarını ve değerli eşyalarını hibe ettiği yer almıştır.⁴

Altın ve değerli madenler hibe edilen diğer eşyalardandır. Mesela 1663 tarihli Galata mahkemesi kayıtlarına geçen Bahtiyar adlı kadının bir çift altın küpesini Ümmügülsüm adlı bir diğer kadına hibe ettiği görülmektedir.⁵ 1699 yılında mahkemeye yapılan başvuruda ise vefat eden Mahmut Efendi'nin kızı Zeynep'e iki yüz altın hibe ettiğini tescil ettirilmiş, Zeynep'e altınlar teslim edilmiştir.⁶

Öte yandan ev de hibe edilen maddi değeri yüksek bir gayrı menkuldür. Genellikle anne, baba ya da çocuk gibi birinci derece akrabaya bırakılmıştır. Bu sayede hem yaşamını sürdürdüğü evdeki hatıraları hem de kan bağı olan yakınları korunmuştur.

² İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 – 1662) 233 (50b-2).

³ İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). 544 (81b-3).

⁴ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) 262 (33a-6).

⁵ İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). 353 (49b-3).

⁶ İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) 758 (171b-2).

Mesela 1651 yılında Aişe Hatun'un evini çocuklarına hibe ettiği kayıt Beşiktaş mahkemesine intikal etmiştir.⁷ 1699 yılında ise İstanbul Kismet-i Askeriye mahkemesine başvuran Safiye adlı kadın kocasının kendisine ölmeden ev hibe ettiğini ifade etmiş ve mahkemece doğrulanınca kadına evi teslim edilmiştir.⁸

Evin tamamının hibe edilmesinin yanı sıra evin ya da malın kişiye ait kısmını hissesini hibe ettiği durumlar da yaşanmıştır. Mesela 1664 yılında İstanbul mahkemesine intikal eden bir kayıta Mehmet Beşe kendisine ait bahçe hissesini eşi Belkis'a hibe etmiştir.⁹ 1675 senesinde de Zahide adlı kadın mahkemeye başvurarak kendisine ait ev hissesini eşi Mahmut'a hibe ettiği ifade etmiştir.¹⁰

Öte yandan para da hibe edilen şeylerden biridir. Nakit olarak hibe edilebildiği gibi bir yerin ya da bir şeyin satılması suretiyle elde edilen para hibe edilebilmiştir. Nitekim 1667 yılında İstanbul Bab mahkemesine intikal eden bir hibe kaydında Odabaşı el-Hac Bayezîd Beşe'nin evini Emrullah'a satarak parasını eşine hibe etmesi paranın bir hibe aracı olduğunu göstermektedir.¹¹

Osmanlı Devleti'nde kadınların miras, mehir yoluyla ya da hibe yoluyla zenginleştiği görülmektedir. Hibe kadına yapılabildiği gibi kadından da hibe yapıldığı durumlar yaşanmıştır. Hibe yapılan mal kadının tasarrufunda olup dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Çocuğuna, yeğenine, birinci derece akrabasına hibe yapılması en fazla hibe şekli olmuştur. Bunun yanı sıra kadınlar kölelerine de mal hibe etmiş azat edip yeni bir yaşam imkânı temin etmiştir. Bu şekildeki bir duruşta tamamen yardımlaşma ve manevi olarak daha güçlü hissetme maksadıyladır. Kadınların en fazla hibe yaptığı diğer kişiler ise nikâh ve gönül bağı ile bağlanıp aile kurdukları eşleri olmuştur. Eşlerine çeşitli eşya ve mal hibesinin yanında en yaygın olan mehir hibesidir. Kadın kendi iradesi ile evlenirken söz aldığı mehiri kocasına hibe ederek aralarındaki borç akdine son vermiş olur. Nitekim bu şekilde çok sayıda hibe kaydı mahkemelerce kaydedilip resmileştirilmiştir (Maydaer, 2006, 32). Çok sayıda kadının mehrinden vazgeçip eşine hibe ettiği kayıtlarda mevcuttur. Nitekim 1689 yılında İstanbul'da mahkemeye intikal eden bir belgede Saliha adlı kadın kocası Mehmet bin Abdullah'a kendi rızasıyla hayattayken mehir miktarını hibe etmiştir. Bu hibe mahkeme tutanaklarına da geçirilmiştir.¹²

Mahkemelere intikali birkaç örneği geçmeyen hibe kayıtları da mevcuttur. Mesela 1697 yılında gerçekleşen yalı hibesi Fatıma Sultan'a Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tasarrufunda bulunan yalı ve müştemilatının tamamı hibe edilmiş bu hibe kaydı İstanbul Mahkemesinde kayıt altına alınmıştır.¹³

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde kölelik var olan bir uygulamadır. Günümüz değerleriyle değerlendirildiğinde, kölelik insan haklarına ve onuruna aykırı bir uygulamadır. Fakat kölelik, cariyelik 1650-1700 yıllarında var olan bir uygulamadır. Her ne kadar çeşitli düzenlemelerle kölelerin daha insani şartlarda yaşamaları hedeflenmiş olsa da, gerçek şu ki köleler sahiplerinin mülkiyeti sayılmaktaydı. Sahipleri, köleleri tedbir ya da mükâteb gibi özel bir hukuki yükümlülük altına sokmadıkları müddetçe, onları istedikleri zaman bir mal gibi satabilir veya başkasına hibe edebilirlerdi (Karataş, 2007, 160). 1650-1700 yıllarında İstanbul mahkemelerinde görülen sadece eşya ya da para değil köle, cariyeye gibi canlı varlıklar da hibe edilebildiğidir. Nitekim 1652 yılında İstanbul Beşiktaş mahkemesine intikal eden hibe kaydında Gülâhmer adlı kadın Rus asıllı cariyesi Gonca'yı ve bazı eşyalarını Mustafa Çelebi'ye hibe etmiştir.¹⁴

⁷ İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) 120 (36a-1).

⁸ İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kismet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) 760 (172a-2).

⁹ İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664) 680 (60b-6).

¹⁰ İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676) 135 (32a-2).

¹¹ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) 886 (105b-3).

¹² İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689) 126 (26b-1).

¹³ İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) 130 (41a-1).

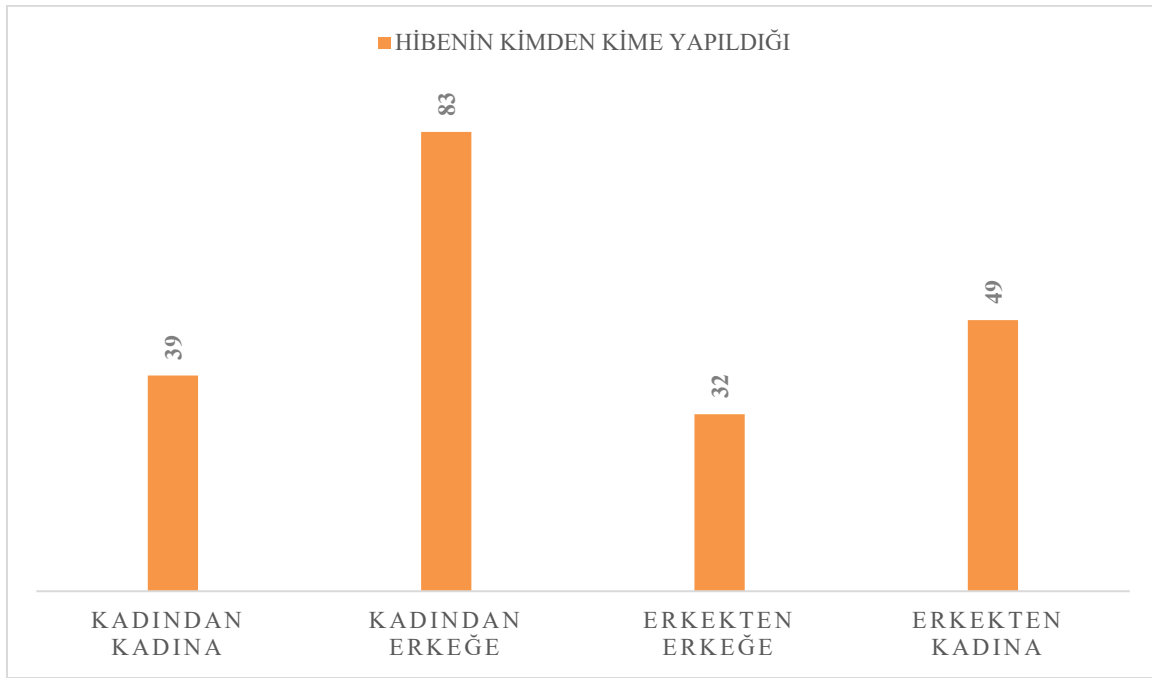
¹⁴ İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) 322 (90b-4).

Hayvanlar da hibe konu mallar arasında yer almaktadır. Birçok alanda kullanılan hayvan maddi olarak değerli bir şey olarak görülür. Nitekim 1655 yılında Eyüp mahkemesine intikal eden bir hibe kaydında Melike binti Mustafa adlı kadın eşyalarını ve hayvanlarını oğluna hibe etmiştir.¹⁵

Öte yandan hibenin bir diğer türü malın kullanım hakkının hibe edilmesi şeklindedir. Belli bir süreliğine kullanılan malın sahibi aidiyetini vermemiştir. Sadece kullanım hakkını emanet etmiştir. Örneğin 1652 yılında İstanbul Beşiktaş mahkemesinde yer alan kayıta Ahmet Paşa'nın azatlı köle ve cariyesi Süleyman ve Vildan'a Beşiktaş'ta bulunan elli dönüm tarlanın kullanım hakkını hibe ettiği ancak mülkünün hala kendisinde olduğu hibedir.¹⁶

Borç verilen kimseden alacak hakkı da hibe yapılabilmektedir. Miktar ve madde belli olduğu için bu tür malın hibesinde bir sakınca görülmemiştir. Mesela Kiremitçi Ahmet Vakfı lehtarları mahkemeye başvurup Süleyman'ın borçlu olduğu ve ödemekle yükümlü olduğu miktarı vakfa hibe ettiklerini mahkemece tasdik ettirdikleri görülmektedir.¹⁷

Hibe yapılırken bir şart koşulması sahih olarak karşılanmasa da yaygın olarak kullanılmıştır. Ölene kadar yanında kalması karşılığında, hasta bir akrabasına bakması karşılığında veya ölene kadar kendisine bakması karşılığında malının hissesi ya da tamamı hibe edilmiştir. Mesela 1655 yılında mahkemeye başvuran Hacı Amine Hatun kendisine ölene kadar bakması ve yanında kalması karşılığında evini amcaoğlu Hüseyin Beşe'ye hibe edeceğini ifade etmiştir.¹⁸ 1699 yılında ise İstanbul mahkemesine başvuran Hatice'nin mal hissesini evlerinde kendine bakımını yapan ölene kadar yanlarında kaldığı kızı Aişe ve damadı Mehmet Çelebi'ye hibe etmiştir.¹⁹

Şekil 2: İstanbul'da mahkeme kayıtlarına yansıyan Hibelerin kimler arasında yapıldığı (1650-1700).

¹⁵ İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655) 249 (50a-2).

¹⁶ İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652) 257 (77b-2).

¹⁷ İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662) 388(84b-1).

¹⁸ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) 101(14a-2).

¹⁹ İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) 171(48b-3).

Şekil-2’de de görüldüğü üzere 1650-1700 Yılları arasında yaşanan ve mahkemeye intikal eden hibe olayları 83 kayıt ile çoğunlukla kadından erkeğe şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı başkentinde bulunan kadınların ellerindeki malları hibe ederken cömert davrandıklarını göstermektedir. Kadınlar eşlerine, çocuklarına, babalarına, oğulluğuna hatta azat ettikleri kölelerine dahi mallarını hibe etmişlerdir. Daha sonra 49 hibe kaydı ile erkeklerden kadınlara hibe yapıldığı görülmektedir. Erkeklerin en fazla eşlerine hibe yaptıkları tespit edilmiştir. En az hibe kaydının 32 kayıt ile erkekten başka bir erkeğe yapıldığı görülmektedir.

Hibe çoğunlukla eş, anne baba çocuk gibi birinci derece akrabaya yapılmıştır. Mesela 1666 yılında İstanbul’da Hüseyin bin Abdullah’ın mahkemeye başvurarak eşyalarını eşine hibe ettiği mahkeme tutanağı mevcuttur.²⁰

Birinci derece akraba dışında yanında hizmetini yapan köle ve cariyesine de evini eşyasını ya da parasını hibe etmiştir. Mesela 1686 yılında mahkemeye başvuru yapan Aişe binti Ali adlı kadın azatlı kölesine evini ve bazı eşyalarına hibe etmiştir.²¹

Osmanlı devletinde hibe, toplumsal dayanışma ve bireysel itibarı koruma mekanizması olarak oldukça önemlidir. Ancak kişinin kıymetli bir eşyasını, parasını ya da hayvanını hibe etmesi kayıtlarının yanı sıra hibeden dönme konuları da mahkemeye intikal etmiştir. Hibe edilen maldan zaman zaman vazgeçme pişman olma gibi durumlarda söz konusudur. Böyle durumlarda malın hibe edilen kişinin zimmetine geçmemiş olması durumunda sebep gözetmeksizin hibeden dönülebilir. Teslim durumunda da anlaşma durumunda hibeden dönülebilir (Avcı, 2019, 534). Hibeden dönme rücu etme şeklinde adlandırılır, Osmanlı hukukunca ve İslam mezheplerince onaylanmayan bir fiildir. Hanefi Mezhebi zorunlu durumlar haricinde hibeden dönülmemesi gerektiğini savunmuştur. Onları bu görüşe iten dayanak hibeden dönmeyi kınayan hadislerdir. “Hibesinden dönen kimse kustuğu şeyi geri yiyen köpek gibidir”. Bu ifadelerde hibeden dönmenin kınanması gereken bir davranış olduğu üzerinde durulmaktadır. İslam hukukçuları bu ifade ile aslında kınanan tavrın hukuki bir tavır değil insani ve ahlaki bir tavır olarak kınandığı üzerinde durulmaktadır. Maliki, Şii ya da Zeydi mezhebi de hibeden dönmeyi caiz olarak görmemektedir. Mecellede de bu görüş kabul edilmiş ancak hibe yapan kişinin hibeden sonra çok büyük darlık ve sıkıntı görmesi, kimseden yardım ya da nafaka alamaması yani söz konusu muhtaçlık halinin olması durumunda hibeden dönüş için kolaylık sağlanmıştır (Şener, 1984, 105-106). Fetvalarda da hibeden dönüşün doğru olmadığı vurgulanmış, bu durum engellenmeye çalışılmıştır. Hibe edilen malda kabız gerçekleşen at hibesinin ardından atın yağ bağlayıp besili hale gelmesinden sonra bağışlayanın hibesinden dönmesinin caiz olmadığı vurgulanıp kabul edilmektedir (Koç, 2022, 26-27). Hibeden geri dönmeye yapılan hibenin zayi olması önemli bir değişikliğe uğraması ya da sadaka hükmünde yer alması hibeden dönüş manidir (Cin ve Akgündüz, 1994, 243).

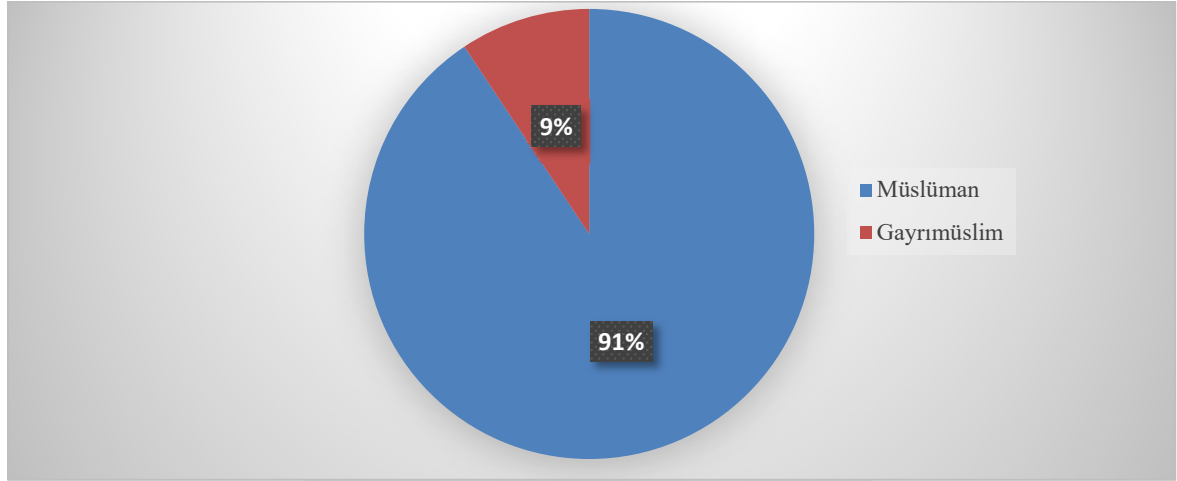
Hibe edip sonrasında vazgeçip hibeden dönülen durumda da mahkemeye intikal etmiştir. Mesela 1691 yılında İstanbul’da mahkemeye başvuran Rabia binti Abdullah’ın, Aişe binti Mustafa’ya bağ ve evini hibe ettiği sonra hibesinden geri dönmesi sonucunda mahkemece bağ ve evinin geri verilip tescil edilmesidir²². Aynı yıl Hacı Saime adlı kadın mahkemeye başvurup Çerkez Ahmet Paşa’ya yaptığı hibeden vazgeçtiğini bildirmiş ve mahkemece sabit olunmuştur.²³

²⁰ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). 101 (14a-2).

²¹ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 – 1686 31 (3a-3).

²² İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691 405 (70b-1).

²³ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691) 450 (78b-1).

Şekil 3: İstanbul Mahkemelerine Göre Hibenin Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki oranı (1650-1700).

Hibenin daha fazla Müslümanlar arasında yapıldığı görülmektedir. 1650-1700 yılları arasında İstanbul'da yapılan mahkemeye intikal eden 203 hibe kaydının olduğu bunun sadece 19'unun gayrimüslimleri içerdiği görülmektedir. Hibe kayıtlarının 184'ü yani %91'i Müslümanlar ile alakalı iken %9'u Gayrimüslimler ile alakalıdır. Gayrimüslimler genellikle kendi aralarında mallarını birbirilerine hibe ederken birkaç mahkeme tutanağında da Müslüman birinin gayrimüslim birine mal hibe ettiğine rastlanmıştır (bkz. Şekil 3).

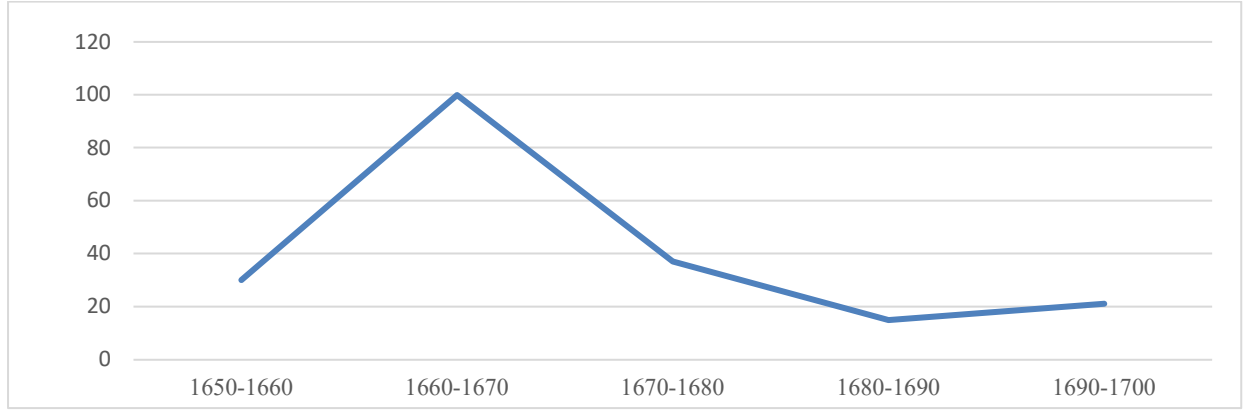
Tablo 1: İstanbul Mahkemelerine yansıyan Hibelerin kimler arasında yapıldığı (1650-1700)

Defter no/belge no	Hibe (Vahib)	Eden	Hibe Edilen (Mevhûbunleh)	Hibe Konusu	Tarih
Bab Mahkemesi 3 nolu 17(3a-1)	Aişe Osman'ın	bt.	Rahime bt. Ramazan	Cariye ve eşyalarını	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 66(9b-4)	İftihar bt.		Mehmed Bey b. Receb	Ev eşyaları ve ev	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 101(14a-2)	Hacce Hatun	Amine	Mustafa	Ev (Kendisine bakması karşılığında)	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 120(16a-5)	Mülayim bt.		Abdullah Çelebi	Ev (Kendisine bakması karşılığında)	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 128(17b-1)	Fatıma Hatun		Cariyesi Ferah	Azat ettiği kölesine ev eşyalarını	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 191(25a-3)	Abdülmümin Çelebi		Hazinedar	Alçı fırını	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 211 (27b-4)	Hüseyib Abdullah	b.	Rahime Hatun	Ev eşyaları	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 247(31b-4)	Zamante Abdullah	bt.	Payidar bt. Abdullah	Eşyaları	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 262 (33a-6)	Saliha Abdullah	bt.	Kocası Mustafa'ya	Ev eşyalarını	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 264 (33b-2)	Saliha Abdullah	bt.	Oğulluğu Ramazan	Ev eşyaları	1666

Bab Mahkemesi 3 nolu 314 (40a-5)	Ayni İskender	bt.	Raziye Bayram	bt.	Ev eşyaları (Kendisine bakması karşılığında)	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 318 (40b-4)	Belkıs Ahmet	bt.	El-Hac Ahmed		Ev eşyaları	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 348 (46b-1)	Amine Abdullah	bt.	İsa b. Abdullah		Ev eşyaları	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 391 (54a-1)	Ümmühan Mustafa	bt.	Yazıcı Hüseyin	b.	Menkul ve gayrimenkul eşyaları	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 409 (57a-1)	Saliha Hatun		Kocası Efendi	Cafer	Evini içindekileri ve	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 444 (61a-5)	Abdülbaki Efendi		Cariyesi Muammer		Ev eşyaları (azat ettiği kölesine)	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 499(67a-1)	El-Hac Ali Mehmet	b.	Kölesinin Amine	kızı	Evini	1666
Bab Mahkemesi 3 nolu 500(67a-2)	El-Hac Ali Mehmet	b.	Kızı Aişe		Ev ve cariyesini	1666
Bab Mahkemesi 11 nolu 139(29a-3)	Saime Hatun'un		Tevekkül kölesi		Azat edip eşyalarını	1670
Bab Mahkemesi 11 nolu 185 (39a-1)	Fatma Hatun		Aişe Hatun		Bazı eşyalarını	1670
Bab Mahkemesi 11 nolu 272 (53a-3)	Fatma Hatun		Ahmet Paşa		Ev hissesi	1670
Bab Mahkemesi 11 nolu 326(61b-3)	Safiye Hatun		Kocası Mehmet Çelebi		Mehrini	1670
Bab Mahkemesi 46 nolu 25(2b-1)	Aişe bt. Ali		Emine Abdullah	bt.	Eşyalarını	1685
Bab Mahkemesi 46 nolu 31(3a-3)	Aişe bt. Ali		Azatlı kölesine		Sattığı evin parasını	1685
Bab Mahkemesi 46 nolu 50(6b-2)	Saliha Muslihiddin	bt.	Oğluna		Bileziklerini ve cariyesini	1686
Bab Mahkemesi 46 nolu 112(15a-2)	Serkis		Ebva (gelini)		Eşyalarını	1686
Bab Mahkemesi 46 nolu 148(20b-4)	Martik kadın	adlı	Oğlu ve eşi		Eşyalarını evini ve	1686
Bab Mahkemesi 54 nolu 161(26a-1)	Emine Ahmet	bt.	Kızı Ayni		Eşyalarını	1691
Bab Mahkemesi 54 nolu 405(70b-1)	Rabia Abdullah	bt.	Aişe Mustafa	bt.	Bağ ve menzil	1691
Bab Mahkemesi 54 nolu (78b-1)	Hace Saime Abdullaj	bt.	Çerkes Paşa	Ahmet	Hibeden vazgeçme	1691
Eyüp Mahkemesi 74 nolu 55(12b-1)	Fotni Esteryano	bt.	Üvey Monol	oğlu	Eşyalarını	1691
Eyüp Mahkemesi 74 nolu 147(31b-3)	Aydın Yahya	v.	Yeğenine		Bağ ve tarlalarını	1691
Eyüp Mahkemesi 74 nolu 207(44b-2)	Kirkor Niko		Rado bt. Kirkor		Emlak hissesini	1691

Eyüp Mahkemesi nolu 233(50b-2)	74	Cenane Abdullah	bt.	Fatma azatlı cariyeye	Eşyalarını	1692
Eyüp Mahkemesi nolu 234(51a-1)	74	Mehmet Abdullah	b.	Kardeşi Fatma	Kira alacağı	1692
Eyüp Mahkemesi nolu 189(37b-1)	61	Seher Hatun		Zevci Mehmet	Eşyaları	1655
Eyüp Mahkemesi nolu 20 (4b-2)	61	Rıdvan Abdulba	b.	Ömer Beşe	6000 akçe	1655
Eyüp Mahkemesi nolu 190(37b-2)	61	Seher Hatun		Rus asıllı cariyesi Kamer	Eşyalarını	1655
Eyüp Mahkemesi nolu 191(38a-1)	61	Seher Hatun		Katibe adlı cariyesi	Eşyalarını	1655
Eyüp Mahkemesi nolu 249(50a-2)	61	Melike Mustafa	bt	Arslan Ramazan	Eşya ve hayvanlarını	1655
Eyüp Mahkemesi nolu 88(18b-2)	82	Mustafa Bey		Yeğenin eşi	Arsa hissesi	1671
Eyüp Mahkemesi nolu 182(34b-2)	82	Mustafa Himmet	b.	Raziye	Ev eşyaları	1671
Eyüp Mahkemesi nolu 591(91b-3)	82	Safiye Mustafa	bt.	Havva vt. Ömer	Arsa ve odalarını	1671
Eyüp Mahkemesi nolu 593(92-2)	82	Raziye Abdullah	bt.	Azatlı kölesi Müstakim	Arsa ve odalarını	1671
Galata Mahkemesi nolu 88(12b-3)	90	Raziye Abdullah	bt.	Azatlı kölesi Gülistan bt. Abdullah	Bazı eşyalarını	1663
Galata Mahkemesi nolu 114(16b-1)	90	Zamane hatun		Ali b. Hasan	Evini	1663
Galata Mahkemesi nolu 184(24a-2)	90	Osman Beşe		Halik b. Hasan	Bazı mülk ve tarlalarını	1663
Galata Mahkemesi nolu 30(7a-1)	114	Hamide Hanım		Ahmet Ağa	Köy evindeki yarım hisse	1672
Beşiktaş Mahkemesi nolu 3(1b-1)	63	Rahime Abdülvehap	bt.	Bayram kocası	Evini ve eşyalarını	1652
Beşiktaş Mahkemesi nolu 43(14a-1)	63	Veli Piri		Cennet İbrahim	Evini	1652
Beşiktaş Mahkemesi nolu 74(22b-1)	63	Hibetullah Hatun		Ali Çelebi	Ev	1652
Beşiktaş Mahkemesi nolu 88(26a-2)	63	Lefter		Rafire	Bağ	1652
Hasköy Mahkemesi nolu 26(20-2)	10	Halil Mahmud	b.	Kardeşi Mehmet	Ev	1679
Hasköy Mahkemesi nolu 33(24-1)	10	Fatma Mehmet	bt.	Aişe bt. Hasan	Eşyalar	1679
İstanbul Mahkemesi Nolu 1075(109b-1)	12	Sultan İbrahim		Yusuf Ağa	Konak	1675
İstanbul Mahkemesi Nolu 1100(113a-3)	12	Safiye Hatun		Rus asıllı cariyeye	Eşyalarını	1675
İstanbul Mahkemesi Nolu 1110(114a-3)	12	Mihri Hatun	b.	Hatice bt.	Eşyalarını	1675
İstanbul Mahkemesi	12	Belkıs bt.		Torunu Mehmet	Eşyalarını	1675

Nolu 1126(116a-1)						
İstanbul Mahkemesi	12	Mustafa		Aişe Hatun	Mirasını	1675
Nolu 1153(119a-1)		Efendi				
İstanbul Mahkemesi	18	Şerife	adlı	Hafız Mustafa	Hisse	1676
Nolu 27(8b-1)		kadın				
İstanbul Mahkemesi	18	Emine	adlı	Kocası	Ev hissesi	1676
Nolu 61(16a-1)		kadın			mehrini	
İstanbul Mahkemesi	18	Zahide	bt.	Kocası Mahmut	Eşyalarını	1676
Nolu106(25b-2)		Abdullah		Çelebi		
İstanbul Mahkemesi	18	Zahide	bt.	Mahmut Çelebi	Ev hissesini	1676
Nolu 135(32a-2)		Abdullah				
İstanbul Mahkemesi	20	Saliha Hatun		Kocası Mehmet	Mehir ve	1689
Nolu 126(2b-1)					terekesini	
İstanbul Mahkemesi	20	Aişe	bt.	Cariyesi	Azat ettiği	1689
Nolu 153(31b-3)		Hüseyin		Muammer	kölesine	
					eşyalarını	
İstanbul Mahkemesi	20	Canfeda	bt.	Halil Çelebi	Mallarını	1689
Nolu 168(35a-3)		Abdullah				
İstanbul Mahkemesi	20	Kiryaka		Kızı Hırsana	Mücevher ve	1689
Nolu 298(63b-2)					eşyalarını	
Kiryaka bt. Gül						
İstanbul Mahkemesi	22	Fatma Sultan		Seyyid Fazullah	Yalısını	1697
Nolu 130 (41a-1)						
İstanbul Mahkemesi	22	Abdullah		Hasan Ağa	Beyoğlu Çiftliği	1697
Nolu 151(49a-3)		Çelebi				
İstanbul Mahkemeleri	10	Mehmet Ağa		Karısı Kaya	Evini	1663
Nolu 27(2b-5)				Hatun		
İstanbul Mahkemeleri	10	Zülfikar Ağa		Mehmet Emin	Evini	1663
Nolu 8(4a-1)						
İstanbul Mahkemeleri	10	Aişe	bt.	Saliha bt. İlyas	Eşyalarını	1663
Nolu 49(5a-2)		İskender				
İstanbul Mahkemeleri	10	Aişe Hatun		Demürhan	Azatl köleye	1663
Nolu 82(8a-8)					eşyalarını	
İstanbul Kismet-i		Hanife Hatun		Osman Efendi	Mehir	1698
Askeriye Mahkemesi	19					
no 93(28a-1)						
İstanbul Kismet-i		Rabia Hatun		Azatlısı Fethi	Bazı Eşyalarını	1698
Askeriye Mahkemesi	19					
no 584(135a-2)						
İstanbul Kismet-i		Aişe Hatun		Mehmet Paşa	Bazı Eşyalarını	1698
Askeriye Mahkemesi	19					
no 652(150a-2)						
İstanbul Kismet-i		Mahmut		Zeynep	İki yüz altın	1698
Askeriye Mahkemesi	19	Efendi				
no 758(171b-2)						

Şekil 4: İstanbul Mahkemelerine yansıyan Hibe Kayıtlarının Yıllara Göre Dağılımı (1650-1700).

Hibe kayıtlarının yıllara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Mahkemeye intikal eden kayıtlardan hareketle 1650-1660 yılları arasında 30 hibe kaydının, 1660-1670 yılları arasında 100 hibe kaydının, 1670-1680 yılları arasında 37, 1680-1690 yıllarında 15 ve 1690-1700 yılları arasında 21 hibenin yapıldığı tespit edilmiştir. 1660-1670 yılları arasında en fazla yani 100 hibe kaydının olduğu dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik olaylarıyla ilişkilendirilebilir (bkz. Şekil 4). 1663 Yılında yapılan savaş ile Uyvar'ın fethedilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti batıda en geniş sınırlara ulaşmış, bu durum devletin hala eski gücüne dönmeye yönelik hamlelerinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca 1660-1664 yıllarında İstanbul'da yaşanan üç büyük yangın olayının halkı birlik ve dayanışmaya iterek hibe kayıtlarının diğer yıllardan daha fazla olduğunu açıklayabilir (Emecen, 2007, 495). En az hibe olayının gerçekleştiği dönem olan 1680-1690 yıllarının II. Viyana Kuşatmasında alınan ağır yenilgi ile devletin içinde bulunduğu ekonomik buhranın ne denli hissedildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu dönem Osmanlı devleti için sonun başlangıcı olarak kabul edilir ve her alanda artık eskiye dönülemeyeceği kabul edilmeye başlandığını göstermektedir. Devlet ve halk bu dönemde sadece siyasi ve bürokratik olarak değil ekonomik ve sosyal olarak da dar boğazdadır. Maddi olarak güçsüz kalınan bir dönemde bağış ve hibe oranının düşük olması olağandır (Eğitmen, 2025, 2).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda güçlü bir politikaya sahip bir devlet olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüş, 17. Yüzyıla gelindiğinde ise güçlü olduğu her alanda sarsılmaya güç kaybetmeye başlamıştı. Dış politikada yaşanan yenilgiler ve bürokratik başarısızlıklar içte de huzursuzluk, isyan ve ekonomik buhran ile karşılık bulmuştu. Bu yıllar bilhassa ekonomik olarak hem halk hem de devlet varlığını koruma ve ayakta kalma anlamında önemli adımlar atmış, reformlar yaparak kendi varlığını korumaya gayret etmiştir. Ekonomik bir terim olan hibe de bu dönem için önemli bir kavramdır. Kişinin kendine ait bir mülki bir varlıktan vazgeçerek başka birine bağış yapması önemlidir. Özellikle ekonomik açıdan bu kadar darboğazda olunan bir dönemde, hibe konusunun önemi, çeşitleri uygulamaları, toplumdaki yankıları, hibeden dönüş ve hibenin suiistimali ele alınmaya çalışılmıştır.

İstanbul çalışmanın mekânsal sınırı olarak seçilmiştir. İstanbul Osmanlı Devleti'nin hiç şüphesiz en önemli kentidir. Sadece başkent olduğu için değil çeşitli ırktan insanların kozmopolit bir birliktelik oluşturması ve devletin varlığını koruyan stratejik noktalara ev sahipliği yapması bakımından önemlidir. Bu yüzden İstanbul'daki mahkemelere yansıyan hibe kayıtları seçilmiştir. 1650-1700 yılları arasında 203 hibe kaydının olduğu görülmektedir. Hibeler kadından kadına, kadından erkeğe, erkekten erkeğe ve erkekten kadına olacak şekilde ayrılmış en fazla hibe yapan kesimin kadınlar olduğu görülmektedir. Kadınlar hayatta iken sevdikleri ve değer verdiği insanların hayatlarını kolaylaştırmakla kalmamış, sonrası içinde daha rahat bir hayat imkânı sunmaya çalışmışlardır. En fazla hibe 83 kayıt ile kadından erkeğe yapılmıştır.

Kadınlar eşi, kardeşi, oğlu, oğulluğu ya da kölesi olan erkeklere eşyalarını, paralarını ya da mehrini hibe etmişlerdir. Daha sonra 49 hibe kaydının olduğu erkekten kadına şeklide hibe yapılmıştır. Hibe yapılan maddeler daha çok yükte hafif pahada ağır malzemelerden ya da yaşamı idame ettirebilecek ya da kolaylaştırabilecek şeylerden seçilmiştir. Ev, ev hissesi, dükkân, para, tarla, değerli madenler ve çeşitli eşyalar hibe edilen malzemelerdendir. En fazla hibe 73 hibe kaydının içinde yer alan eşyalardır. 40 hibe ile de evin bir başkasına devri yapılmıştır. Bunun yanı sıra yalı, çiftlik gibi ya da Kuran-ı Kerim gibi çok rastlanmayan malzemelerin de hibe yapıldığı verilerde yer almıştır.

Hibe kişiler arası yardımlaşmayı, insani duyguların gelişmesi ve beslenmesi açısından önemlidir. Çeşitli şekillerde hibe yapılmıştır. Bir şarta bağlı yapılan hibeler de yaygındır. Ölünceye kadar kendisine hizmet etmesi ya da hastalığında bakımını yapması karşılığında ev ya da para gibi maddi değeri yüksek ürünler hibe edilmiş mahkemelerce de tasdik ettirmişleridir. Kölelerin hibe edilmesi de yaygındır. Malı olarak kullandıkları köleler hakkında her türlü tasarruf hakkına sahip oldukları için onu bir başkasına hibe edebilir. Zaman zaman da kendisine hizmette kusur etmeyen yıllarca birlikte kaldıkları köleleri azat edip malından onlara hibeler yapılarak yeni bir hayat imkânı da sunulmuştur. Hibe toplumun birbirine bağlanması insanlar arası ilişki açısından önemli bir bağdır. Dünya malını bu dünyadan götürülemeyeceğini anlayan insanoğlu bu malı hibe ederek ebedi bir huzur ve bu dünya için de bir teşekkür arzulamaktadır. Hibenin olumlu bu yanlarının yanında kız çocuklarının mirastan pay almasını engelleme şeklinde olumsuz bir yönü de vardır. Amacı yardımlaşma ve iyilik olan bu fiile hile karıştırılarak, dinen hoş görülme, hukuken istenmeyen fiiller de yapılmıştır. Bu şekilde hak kaybına uğrayan taraflar da mahkemelere başvurmuştur. Mahkemeler yapılan hibenin sahih olması için gerekli şartları sağlaması hususunda titiz davranmıştır.

Öte yandan yapılan hibeden dönülmesi de mahkeme kayıtlarında yer almıştır. Çeşitli içtihatlar ve hadisler ile iyilik yapılan eylemin olumsuz bir şekle dönüştürülmemesi istenmişse de zorunluluk halinde hibeden dönüşler gerçekleşmiştir.

1650-1700 yıllarında İstanbul Kadı sicillerine yansıyan hibe kayıtları, Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal durumu hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. Hibe işlemleri sadece bir mal devretmek değil aynı zamanda aile bağlarını güçlendirme, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamıştır. Ayrıca kadınların ekonomik gücünü kullanma ve sınıfsal yapıyı koruma gibi sorumluluklar üstlenmiştir. Yani hibe, Osmanlı sosyoekonomik sisteminde bireysel tasarruf ve toplumsal sorumluluk arasında güçlü bir bağla bağlı bir terim olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667).

İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671).

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686).

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691).

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662).

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil (H. 1065- 1066 / M. 1655).

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 - 1671).

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663).

İstanbul Kadı Sicilleri 54 Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674).

İstanbul Kadı Sicilleri 48 Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652).

İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085 - 1090 / M. 1674 – 1679).
İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664).
İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676).
İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689).
İstanbul Kadı Sicilleri 57 İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697).
İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663).
İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699).

Araştırma ve İnceleme

Akman, A. (2018). “İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İbra”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/2, 1-96.
Alkım, B.-Antel, N. vd. (2014). *Redhouse Sözlüğü*, Türkçe-Osmanlıca-İngilizce, Sev Yayıncılık.
Avcı, M. (2018). *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Atlas Akademi Yayınları.
Beşirli, M.(2007). “Osmanlı’da Hibe Uygulamasına Bir Örnek Çorum Kadısı Tayyip Efendi Örneği 1625”. *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007* 3/18, 1595-1613.
Cin, H.-Akgündüz, A. (1996). *Türk Hukuk Tarihi*, C.2. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
Diyanet İşleri Başkanlığı. (2011). *Kuran-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
Eğitmen, B. (2025). “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Suç Ve Suçlular (Orta Anadolu Örneği)”. *Basılmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Emecen, F.(2007). ”Osmanlılar Maddesi”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33, 487-498.
Hıra, A. (2017). “Klasik Fıkıh Kaynaklarında Hibeden Dönme Meselesine İlişkin Temel Yaklaşımlar”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 58, 237-250.
Karataş, A.İ. (2007). “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”. *İstem*, 5(9), 1137-1164.
Koç, M. (2022). “İslam Hukukunda Hibeden Dönmeyi Engelleyen Sebepler (Osmanlı Uygulaması)”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2, 1-37.
Maydaer, S.(2006). ”Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15, 30-46.
Şemseddin S.(2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
Şener, A.(1984). *İslam Hukukunda Hibe*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Şimşek, A. (2020). “1723-1724 Yıllarında Konya’da Hibe’nin Panoraması: Hak mı, Haksızlık mı?”. *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 8/2, 518-540.
Yılmaz, İ. (2017). “İslâm Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18, 211-232.